

О. Сөйлемез^{1*}

¹*Kastamonu University, Kastamonu, Turkey*
E-mail: soylemezo@yahoo.com

Оңайгүл Тұржан поэзиясындағы құс символизмі

Мақалада қазіргі қазақ поэзиясындағы көркемдік даралығы айқын ақынның бірі Оңайгүл Тұржанның өлеңдеріндегі құс символизмінің поэтикалық, мифопоэтикалық және психологиялық қырлары кешенді түрде қарастырылады. Қазақ әдеби дәстүрінде құс бейнесі ежелден еркіндік, рух тазалығы, тағдыр, өмірдің өткіншілігі, жан мен тән арақатынасы сияқты терең ұғымдармен сабақтасып келгені белгілі. Алайда қазіргі заманғы лирикада бұл бейне жаңа эстетикалық және мағыналық деңгейге көтеріліп, жеке авторлық дүниетаныммен ұштаса отырып, тың көркемдік қызмет атқара бастады. Осы тұрғыдан алғанда, Оңайгүл Тұржан поэзиясы құс образының семантикалық мүмкіндігін кеңейткен ерекше көркемдік жүйе ретінде назар аударады. Ақынның поэтикалық әлемінде құс тек табиғат көрінісі ретінде ғана емес, сонымен бірге адам жанының нәзік күйін, жалғыздық пен сағыныш сезімін, уақыт ағынының жылдамдығын, көшу мен ажырасудың трагизмін, өлім мен метафизикалық кеңістік арасындағы байланысты, рухани ізденісті бейнелейтін көпқабатты символ қызметін атқарады. «Көңіл-күз», «өлім», «үміт», «сағыныш», «рух», «уақыт» сияқты негізгі ұғымдар ақын поэзиясында құс бейнесі арқылы тұтас көркемдік концепт деңгейіне көтеріледі. Зерттеуде Оңайгүл Тұржанның құс тақырыбына арналған бірқатар өлеңі — «Құс кеткен жаққа қарайлап», «Құстардың күрсінгені секілденіп», «Аққулар сені алда кетті бір жаққа», «Аллаға мадақ айтқан құстар сынды», «Құстай жалған» — негізгі мәтіндік корпус ретінде алынып, мазмұндық талдау, жақын оқу (close reading) және символдық интерпретация әдісі арқылы сараланды. Талдау барысында әрбір өлеңде құс бейнесі әртүрлі семантикалық өрісті ашатыны, алайда бұл мағынаның барлығы тұтас поэтикалық жүйе құрайтыны анықталды. Зерттеу нәтижесі Оңайгүл Тұржан құс образын мәдени ұжымдық сана, түркі мифопоэтикасы, исламдық метафизикалық таным және қазіргі заманғы жеке лирикалық сезімталдықпен сабақтастыра отырып, көпқырлы көркемдік концепт деңгейіне көтергенін дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, ақын поэзиясындағы құс символизмі қазіргі қазақ лирикасындағы маңызды көркемдік құбылыс ретінде бағаланады. Бұл зерттеу қазіргі қазақ поэзиясындағы символдық бейнелеу жүйесін түсінуге қосымша ғылыми мүмкіндік береді. Оңайгүл Тұржан шығармашылығындағы құс символизмі жеке авторлық стильдің көрінісі ғана емес, ұлттық поэтикалық ойлау жүйесінің қазіргі кезеңдегі эволюциясын танытатын маңызды көрсеткіш ретінде қарастырылады. Мақала нәтижесін қазақ лирикасындағы көркем образ табиғатын, символдың поэтикалық қызметін және қазіргі поэзиядағы рухани-эстетикалық ізденісті зерттеуде теориялық және әдістемелік тұрғыдан қолдануға болады.

Кілт сөздер: Оңайгүл Тұржан, құс символизмі, қазіргі қазақ поэзиясы, символизм, мифопоэтика, психологиялық лиризм.

Kipicne

Түрік және қазақ мәдениетінде құс тек табиғи болмыс қана емес, сонымен қатар ерте заманнан бері метафизиканы, жанның жеңілдігін, еркіндікті, тағдырды және өткіншілікті бейнелейтін күшті бейне болды. Қазіргі поэзияда дәстүрлі мағынасын сақтай отырып, бұл символ жеке тұлғаның ішкі әлемін білдіретін көп қабатты белгіге айналды. Оңайгүл Тұржанның өлеңдері — осы трансформацияға ең тән мысалдың бірі. Құс бейнесін «көңіл-күз», «өлім», «сағыныш», «үміт», «рух» және «заман» сияқты тақырыптық салалармен байланыстыра отырып, ақын мәдени жады мен қазіргі лирикалық сезімталдықты бір поэтикалық негізде біріктіреді.

Мақала О. Тұржанның құс мотивін қалпына келтіретін символдық, мифопоэтикалық және эмоционалды деңгейді қарастыруға бағытталған. Шығармада бес негізгі өлең бар: «Құс кеткен жаққа қарайлап», «Құстардың күрсінгені секілденіп», «Аққулар сені алды да кетті бір жаққа», «Аллаға мадақ айтқан құстар сынды» және «Құстай жалған» — тақырыптық тұтастықта талқыланады; құс бейнесінің айырылу, қайғы, өлім, құдайлық дауыс және уақыт ұғымдарымен байланысы мұқият оқу әдісімен талданды [1]. Осылайша, құстың түркінің поэтикалық әлеміндегі жай ғана метафора емес, адамның экзистенциалдық тәжірибесін алып жүретін орталық символ екені анықталады.

* Хат-хабар үшін автор.e-mail: soylemezo@yahoo.com

Әдістер мен материалдар

Зерттеу жұмысы ақын О. Тұржан поэзиясындағы құс символизмін пәнаралық деңгейде (әдебиеттану, мифология, психология) талдауға бағытталды. Зерттеудің басты нысаны ретінде ақынның құс бейнесі мен символикасы негізгі орында тұрған төменде сөз болатын 5 өлеңі алынды.

Сондай-ақ теориялық негіздеме ретінде Г. Бачелард («әуе бейнесі»), Р. Барт (семиотика), К.Г. Юнг (архетип), М. Элиаде (шаманизм) және М. Әуезов, Ә. Кекілбаев т.б. зерттеуші мен қаламгердің еңбектері пайдаланылды. Мақалада құс символының көпқабатты мағынасын ашу үшін кешенді әдіснамалық тәсіл қолданылды: Жақын оқу — әрбір өлеңнің мәтіндік құрылымына, сөз қолданысына және интонациясына терең талдау жасау арқылы авторлық концепцияны анықтау. Символдық интерпретация әдісі — құс бейнесін жай метафора емес, «көпмағыналы және дірілдеу құрылымы» (Р. Барт) ретінде қарастырып, оның астарындағы философиялық мәнін ашу. Мифопоэтикалық талдау — құс бейнесін түркілік дүниетаным, шамандық наным-сенім (жанның құсқа айналуы) және ежелгі мифтермен сабақтастыра зерттеу. Мазмұндық талдау — өлеңдердегі «көңіл-күз», «өлім», «сағыныш», «рух» сияқты қайталанатын лейтмотивті жүйелеу. Зерттеу барысында қолданылған әдіс жиынтығы ақын шығармашылығындағы құс образының тек көркемдік құрал емес, адамның экзистенциалдық тәжірибесін жинақтайтын орталық көркемдік концепт екенін дәлелдеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен оларды талқылау

Бұл зерттеу Оңайгүл Тұржанның құс бейнесін үш негізгі теориялық тәсіл: символизм теориясы, мифопоэтикалық дәстүр және қазіргі психологиялық лиризм шеңберінде көп қабатты поэтикалық құралға қалай айналдыратынын қарастырады [2]. Құс бейнесі мәдени-мифологиялық тамырдан алынған және жеке эмоционалды салаға таралатын бейнелеу болғандықтан, бұл үш көзқарас бір-бірін толықтырады. Тұржанның өлеңдерінде, әсіресе осында тандалған өлеңдерінде күшті символизм айқын көрінгенімен, «лиризм» өлеңдер мен сөздерде де қарқынды сезіледі.

Түркі халықтарының эпикалық мәдениетінде жануарлар метафорасы маңызды орын алады [3; 191], [4–5]. Осы тұста, Самет Азапта атап өткендей, барлық түркі халқының әдебиетіндегі сияқты қасқыр мотиві қазақ әдебиетінде де ерекше көзге түседі [6; 282]. Бұл дәстүр Кеңес дәуірінде үзіліп, социалистік реализм үстемдік еткен жылдары мифологиямен символизм реакциялық деп саналды. Орхан Сөйлемез бен Өмер Фарук Атеш Әбіш Кекілбаевтің 1960 жылдары жылдардағы алғашқы шығармалары қазіргі қазақ әдебиетінде мифологияның символикалық қолданылуының пайда болуына ықпал еткенін атап өтеді [7; 57]. Бұл үрдіс тәуелсіздік кезеңінде жалғасып, тіпті күшейе түсті. Оңайгүл Тұржан бұл мифологиялық көзқарасты құс бейнесі арқылы жалғастырды [8]. Мифологиялық тәсілде жануарларды пайдалану символдық құндылық тұрғысынан маңызды. Орхан Сөйлемез бен Өмер Фарук Атештің айтуынша, қазіргі әдебиетте экологиялық тәсіл жануар бейнесіне ерекше мән берген [9; 67]. Дәне Арсланның айтуынша, теңеу көбінесе салыстырылып отырған жануардың ең ерекше белгісін пайдаланып жасалады [10; 196].

Символизмге сәйкес бейне — эмоцияның тікелей көрінісі емес, оның ұсыныс арқылы көрінуі. Роланд Бартес поэтикалық белгінің түсіндірме емес, «көп мағыналы және дірілдейтін құрылым» екенін атап көрсетеді. Бартес поэтикалық белгіні бір мағыналы бірліктерге дейін төмендетуге болмайтынын, көп мағыналы және интуитивті құрылымда жұмыс істейтінін атап көрсетеді [11]. Ол тілдік емес белгі жүйелерінде екі емес, үш жазықтық бар деген қорытындыға келеді: материалдық жазықтық, тілдік жазықтық және пайдалану жазықтығы. Ол: «Белгі — дыбыстың, бейненің және т.б. екі жақты кесіндісі. Мағынаны жасауды қалыптасу формасы ретінде қарастыруға болады. Бұл таңбалаушы мен таңбаланушыны біріктіретін әрекет, ал оның өнімі — белгі» [12; 41], – дейді. Бұл суггестивті өзара әрекеттесу Тұржанның құс бейнелерінде айқын байқалады. Құс тек бір ғана ұғымды білдіріп қана қоймай, сонымен бірге бөліну, қайғы, руханият, метафизикалық өрлеу және өткіншілік сияқты көптеген эмоцияны бір уақытта алып жүреді.

Гастон Бачелардтың «әуе бейнесі» тұжырымдамасы — құсты, әсіресе оның жеңілдік, көтерілу және рухани қасиетімен байланыстырудың негізгі теориялық негізінің бірі. Бачелардтың айтуынша, ауа мен ұшу бейнесі адам жанының «азаттыққа деген ұмтылысын» белсендіреді; поэтикалық санада «ұшу» метафорасы рухани тазартудың бір түрі ретінде қызмет етеді. Бачелард өз кітабында былай дейді: «...Желмен бірігіп, ауадай жеңіл болуға тырысатын және өзінің ойға келмейтін өсу ағашына ұшуға дайын құс ұясын салатын бұл үйлердің арманы, мұндай арманды оң, шынайы ақыл қабылдай

алмайды». Бірақ мұндай арман қиял туралы жалпы тезис үшін құнды, себебі бұл арман, тіпті ақын оны шынымен білмесе де, қарама-қайшылыққа шақырумен толы, ал қарама-қайшылық ұлы архетипті динамикалық етеді [13; 83].

О. Тұржанның «құстай жалған» тікелей сөздерін осы шеңберде бағалауға болады. Құс тек физикалық қозғалыс қана емес, сонымен қатар жанның экзистенциалды күйін білдіретін символға айналады. Көптеген дереккөзде құстардың ең танымал символының бірі жанды бейнелеу екені де айтылады. Құс-жан сенімінің ең көне дәлелі — сөзсіз тірі күштен жасалған күлгін от құсы немесе Феникс туралы аңыз. Джордж Лакофф Марк Джонсонмен бірлесіп жазған кітабында: «... Мәдени және діни символизм — метонимияның ерекше жағдайы. Мысалы, христиан дінінде Киелі Рухтың орнына көгершін метонимиясы бар», — дейді. Әсіресе «көгершінді» таңдау себебі — көгершін сұлулық, достық, мейірімділік және ең бастысы, бейбітшілік ретінде елестетіледі [14; 83]. Шынында да, кейінірек көрінетіндей, Тұржан «жетім көгершін» дегенді білдіретін «жетім кептер» бейнесін де қолданады. Көгершін — аспаннан жиі түсіп, адамдардың арасына қонатын әрі олардың сүйіктісі болып табылатын әсем, сырғанап жүретін құс [15; 40]*.

Символизмнің тағы бір қағидасы — бейне «жабық әлемді» орнатады. Эдвард К. Каплан өзінің «Гастон Бачелардтың қиял философиясы» атты эссесінде «Бачелард «шынайы емес функцияны» қиял деп атайды, бұл адамға берілген шындыққа сәйкес келудің орнына жаңа бейнелер жасауға мүмкіндік береді» деп мәлімдейді [16; 1-24]†. Тұржанның құс бейнелері де өлеңдер ішінде «шындыққа» сәйкес келудің орнына жаңа ішкі әлемді құрайды. Бұл әлемнің семантикасы тұрақты және қайталанатын мотивтермен тереңдейді. «Күрсінген құстар», «аққулар», «жетім кептер», «бір жақ» сияқты өрнектер — символдық тұтастықтың бөліктері.

Мифопоэтикалық ойға, яғни болжам мен жалпылауға және жеке емес заңдарға негізделген ойлау кезеңіне сәйкес құс — түрік және қазақ космологиясындағы ең терең тамыр жайған мифтік тұлғаның бірі [17]. Шаманизмде марқұмның жаны құсқа айналады деген сенім бар. Элиаде Орталық Азия шаманизмінде құс шаманның «көкке сапарындағы жол көрсетушісі» қызметін атқаратынын айтады [18]‡. Құс жан мен дене арасындағы шегара жоғалатын метафизикалық күйді бейнелейді. Сондықтан өлім, жанның көкке көтерілуі және хабаршы рух сияқты тақырыптар құс бейнесімен біріктірілген. «Түрік мифологиясындағы құстар» атты мақаласында Mustafa Sever, Emel Esin-нің «Исламға дейінгі түрік мәдени тарихы және исламға кіріспе» (*İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslamiyet'e Giriş*) кітабындағы «марқұмның жаны көкке құс ретінде ұшады деген идея түріктер арасында кең таралған» деген сөзін келтіре отырып, түрік мәдениетіндегі «құстың» орнын былайша білдіреді [19]: «Түрік мәдениетінде құс — Аспан Құдайының бақылауындағы қасиетті тіршілік иесі. Сондықтан құс адамдар үшін қолайлы тіршілік иесі болып саналады және игілікті аспектісі бар. Әрі шаманизмде құс марқұмның жаны ретінде қарастырылады» [20; 83-88]§.

Екінші жағынан, түрік мифологиясында «аққу» тазалықпен, пәктікпен, жанды тасымалдаумен және құдайлық сұлулықпен байланысты. Тұржанның «Аққулар сені алды да кетті бір жаққа» өлеңінде аққу адамды немесе жанды басқа деңгейге көтереді, бұл — дәстүрдің заманауи түсіндірмесі [21; 36-75]**. Сондай-ақ ол — заманауиға дейінгі ой дәстүрінің екінші өлшемі, атап айтқанда, мифопоэтикалық ой, бағыттық символизм. Құстың «бір жерге баруы» немесе «қайтып келмеуі», яғни оралмауы — тек физикалық бағыт қана емес, сонымен қатар тағдыр сызығын және адамның

* «Көгершін — әсем ұшатын, үнсіз сырғанап жүретін және әдетте аспаннан шығып, адамдардың арасына қонатын құс». Джордж Лакофф пен Марк Джонсон. (1980) Біз өмір сүретін метафоралар. Чикаго: Чикаго университеті, 40-бет.

† «Бачелард өзінің «шынайы емес функция» деп атаған нәрсесін қиял деп анықтайды, бұл адамдарға шындыққа сәйкес келудің орнына жаңа бейнелер жасауға мүмкіндік береді». Эдвард К. Каплан, «Гастон Бачелардтың қиял философиясы» 33-том, №1 (қыркүйек, 1972), 1-24 беттер (24 бет) <https://www.jstor.org/stable/2106717?seq=18> (07.12.2025)

‡ Орталық Азия шаманизміндегі құс бейнесінің рух тасымалдаушы ретіндегі қызметі егжей-тегжейлі түсіндіріледі. Қосымша ақпарат алу үшін: Eliade, M. (2018). *Şamanizm*, (Çev. Dr. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.

§ Mustafa Sever. «Türk Mitolojisinde kuşlar.» *Milli Folklor*. Yıl 11, Sayı 42, s. 83-88; Emel Esin. *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslamiyet'e Giriş*. İstanbul: İst. Edb. Fakültesi Yayınları, 1978, s. 37.

** Хайреттин Ихсан Эркоч өзінің «Түрік мифтеріндегі мотивтер (VI-VIII ғасырлар)» (JOTS, 1/1, 2017: 36-75) атты мақаласында бұл тақырыпты терең зерттеген. Аңыз бойынша, түркілердің ата-бабасы Сақ елінен шыққан және ғұндардың солтүстігінде болған. Топ басшысының аты Абанбу болған, ол он жеті ағайындының үлкені болған. Ағайындылардың бірінің аты Йижи Нишиду болған, ол қасқырдан туған. Нишиду ерекше болған және жел мен жаңбыр әкелу қабілетін қоса алғанда, ерекше күшке ие болған. Аңыз бойынша, ол екі әйелге үйленеді, бірі Жазғы Құдайдың қызы, екіншісі Қысқы Құдайдың қызы. Қыздардың бірі жүкті болып, төрт ұл туады. Олардың бірі ақ аққуға айналады (07.12.2025; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/275655>)

экзистенциалдық бағытын анықтайтын метафизикалық бағыт. Сондықтан «Құс кеткен жаққа қарайлап» деген жол тек бөлінуді ғана емес, сонымен бірге адам тағдырына көзқарасының бағытын да білдіреді [22; 238].*

Қазіргі психологиялық поэзияда құс жеке тұлғаның осал жақтарын бейнелейтін бейне ретінде ерекшеленеді. С.Г. Jung құстың архетип ретінде жанның «жеңіл, байқалмайтын, өзгермелі» жағын білдіретінін атап көрсетеді [23]†. Бұл архетип құстың қазіргі лирикалық поэзиядағы жалғыздық, жоғалту, іздеу және күрсіну сияқты тақырыптармен байланысын түсіндіретін күшті теориялық негіз ұсынады.

О. Тұржанның «күрсінген құстар» бейнесі — табиғаттағы адам қайғысының ішкі тербелісінің көрінісі. Мұнда құстар әндерінің желмен араласуы сыртқы әлемдегі ішкі эмоцияның жаңғырығын білдіреді. Сол сияқты «жетім кептер» немесе жетім көгершін бейнесі психологиялық лиризмнің күшейетін сәтін білдіреді. Бұл — өлімнен кейін қалған дауыс сезінетін осалдықтың, жалғыздықтың және қайғының көрінісі. Бұл бейне жеке психологияның ұжымдық мәдени жадымен бірігетін нүктесін білдіреді [24]‡.

Қазіргі психологиялық лирикалық тұрғыдан алғанда, Тұржанның құстары «сезімнің бейнеленген түрлері» болады. Құс жай ғана метафора емес; ол әсер кеңістігін болмаса, «сезімнің орынын» жасайды.

Поэзия талдаулары

1. Көш жаңа ажырасу тақырыбы

Оңайгүл Тұржанның құс тақырыбындағы өлеңдерінің ішінде «Құс кеткен жаққа қарайлап» өлеңі айырылысу мен көшу сезімі ең қарқынды түрде көрініс тапқан мәтін ретінде ерекшеленеді. Өлең қысқа және тыныш формада көрінгенімен, ондағы бейнелердің шиеленісі өте жоғары. Мұнда айырылысу тек екі адам арасындағы қашықтық емес; бұл мезгілдің соңы, өмір кезеңінің аяқталуы, қайтып оралмайтын уақыттың бейнесі, мұның бәрі құс метафорасында көрініс табады.

Өлеңнің бірінші шумағы, бөліну тақырыбын тікелей айтпай, оқырманды хронотопқа, яғни белгілі бір уақыт-кеңістік бірлігіне қояды:

*Алтын жапырақ сары ормандағы,
Алтын күніміз ол біздің.
Сен жақтан соққан самалдан-дағы,
Үні келеді сол күздің [25; 80].*

Мұнда «алтын жапырақ» пен «сары орман» тіркесі тек пейзаждың көрнекі сипаттамасы ғана емес; «алтын күніміз ол біздің» жолымен бірге қарастырғанда, өткеннің даңқты кезеңі — «біздің алтын күндеріміздің» — енді естеліктер әлеміне енгенін көрсетеді. «Сары орман»§ қазақ мәдениетінде де, түркі поэтикалық дәстүрінде де күздің меланхолиялық түсін, жетілуден кейінгі ыдырау күйін еске түсіреді. Осылайша, бөлінудің эмоционалды негізі маусым мен бояу арқылы екінші жолдан бастап қалыптаса бастайды.

Бірінші шумақтағы тағы бір таңқаларлық элемент — «Сен жақтан соққан самалдағы, / Үні келеді сол күздің» жолдары болады. Мұнда самал (нәзік жел) тек физикалық жел емес; ол «сенің жаныңнан» соғатын, кетіп қалған немесе көшіп кеткен адамнан хабар әкелетін, естеліктерді өзімен бірге алып жүретін делдал. Желмен тасымалданатын «үн» — дыбыс, шын мәнінде, «сол күздің», яғни сол ескі күздің дыбысы. Осылайша, өлеңде құстың аты аталмай тұрып-ақ, «ауада тасымалданатын заттар»

*Бұл құстың бағыт пен тағдырдың символизміне қатысты дәстүрлі түсіндірудің қайнар көзі. М. Әуезов. Әдебиет тарихы. Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған [түсініктемесін жазған арнаулы редакторы М. Мырзахметов]. – Алматы: Ана тілі, 1991. 238 б.

†Құс бейнесі жан дүниесінің метафоралық жеңілдігі мен құбылмалылығы тұрғысынан түсіндіріледі.

‡Ricoeur, P. (1978). Метафора ережесі, Лондон: Роутледж және Кеган Пол. (<https://archive.org/details/ruleofmetaphormu0000ricu/page/n3/mode/2up>) «Метафора бейнелі емес, тура мағынаны тура ұғымдардың өзара әрекеттесуі арқылы білдіреді» деп мәлімдейді. Метафораның эмоционалды қарқынды бейне жасау күшін қарастырған кезде, Тұржанның «жетім кептер» бейнесі осы теорияға сәйкес келетін тікелей мысал бола алады.

§ «Сары орман» Қазақ поэтикалық дәстүрінде түс – күздің меланхолиялық, солғын және мнемоникалық табиғатын еске түсіретін стереотиптік бейне. Түс тек табиғатты сипаттап қана қоймай, сонымен қатар уақыттың өтуімен байланысты эмоционалды реңкке ие. Сондықтан Тұржанның «сары орман» тіркесін қолдануы контекстік тұрғыдан жоғалту, шаршау және солғындық мағынасын күшейтеді.

идеясы дайындалады: эмоция, дыбыс, жыл мезгілі, естеліктер т.б. Барлығы кейінірек құспен байланысты болатын әуе бейнесіне жүктеледі, ол нәзік қимылмен және желмен бірге жүреді.

Екінші шумақта ақын «бүгінге» тікелей сілтеме жасау арқылы өткен мен қазіргінің айырмашылығын нақтылайды:

*Бүгін бе?
Бүгін тағы да күз ғой,
Сан жылдан түскен самайға ақ.
Бір-бірімізді әлі сағынамыз ғой,
Құс кеткен жаққа қарайлап [25; 80].*

«Бүгін бе?» деген сұрақ таң қалу мен түйсіну сәтін білдіреді. «Бүгін тағы да күз ғой» деген жол маусымдық циклдің қайталануын, бірақ бұл қайталауға эмоционалды реакцияның өзгеріссіз қалмайтынын білдіреді. Енді «сан жылдан түскен самайға ақ» — «сансыз жылдардан құлаған ақ түспен жабылған храмдар» бар, яғни уақыт денеде көріне бастады. Бұл кезде бөліну тек кеңістіктік қана емес, сонымен қатар уақыттық ашылуға да айналады: өткенде бөліскен «алтын күндер» тек қазіргі күзде естеліктер ретінде ғана өмір сүреді.

Әрине, құрлықтағы нағыз трансформациялық желі:

*Бір-бірімізді әлі сағынамыз ғой,
Құс кеткен жаққа қарайлап [25; 80].*

Мұнда ажырасу қарапайым «ажырасу» ретінде емес, бағытты күту ретінде көрінеді. «Құс кеткен жақ» — құстың кеткен бағыты — нақты географиядан гөрі ақынның ішкі әлеміндегі жоғалту нүктесінің символикалық координатасы. Құс — оралмайтынның бәрін — кетіп бара жатқан адамды, жоғалған уақытты, аяқталған мезгілді тасымалдаушы. Сондықтан, сағыныш нақты адамға немесе уақытқа емес, «құс қалдырған бос орынға» бағытталған. Бұл ажырасу тақырыбын кеңістіктік (бағытты) және экзистенциалды (қайтып оралмайтын) деңгейде тереңдетеді.

Үшінші шумақ бұл эмоционалды құрылымды ішкі әлемге қарай кеңейтеді:

*Үміттерім жүр — нәсілі батыл,
Тамшы боп ілініп қауғаға.
Шарасыздығым шашылып жатыр,
Сары жапырақ болып аулада [25; 80].*

«Үміттерім жүр — нәсілі батыл» деген жол ішкі қарсылықты көрсетеді. «Үміттер ұрпағы батыл»; яғни ақын бәріне қарамастан толықтай берілмеген. Дегенмен бұл үміттің жай-күйі «Тамшы боп ілініп қауға» метафорасымен түсіндіріледі. Қауға* құдықтан су алу үшін қолданылатын ыдыс дегенді білдіреді; сондықтан үміт — енді тамшы сияқты, суға жетуді күтіп тұрған, ілініп тұрған әлеует. Бұл бейне ажырасудан туындаған эмоционалды кідірісті өте нәзік метафорамен білдіреді: үміт бар, бірақ ол әлі «тартылған» жоқ; дәл құс қанатын қағар алдында ауада бір сәтке ілініп тұрғандай.

Керісінше, «шарасыздық» кең аумаққа таралған, сыртқа шашыраңқы «сары жапырақ болып ауылда» деген тіркеспен берілген. Бірінші шумақтағы «алтын жапырақ» мұнда «сары жапыраққа» айналады; жарқырау бозаруға жол берді. Іште ілініп тұрған үміт тамшысы мен сыртта шашыраңқы сары жапырақтарды ажырасудан кейінгі көңіл-күйдің екі түрлі көрінісі ретінде оқуға болады. Іште ілініп тұрған батыл үміт және сыртта шашыраңқы, ретсіз және шешілмейтін үмітсіздік.

Соңғы шумақ өлеңнің экзистенциалды қорытындысын береді:

*Өмір көктемін теріп айтатын
Белестер қалды балаң үн.
Жол жоқ қой енді кері қайтатын,
Сары орманға сіңіп барамын [25; 80].*

---

*Қауға (қауға): Дәстүрлі қазақ мәдениетінде құдықтан су алу үшін қолданылатын былғары немесе ағаш ыдыс. Өлеңдегі «Тамшы боп ілініп қауғаға» (қауға тамшыдай ілініп тұру) тіркесі әлі орындалмаған үміттердің, ілініп тұрған, қандай да бір күшпен тартылып, суға айналуы күтіп тұрған ықтимал күйін білдіреді. Бұл метафора ажырасудан кейінгі ішкі күйдің белгісіз, нәзік және күтуге негізделген сипатын тереңдетеді.

Міне, өмірдің көктемі — «Өмір көктемі» артта қалып, «балаң үн» атанған жастық үні тұйық фазаға айналды. «Белестер қалды балаң үн» деген жол өткен асулар мен кезеңдер естеліктерінің бәрі «бала үніне», алыстағы, қол жетпес жаңғырыққа айналғанын меңзейді. Шынайы анықтаушы сөйлем: «Жол жоқ қой енді керек қайтатын». Енді құс кеткен бағытқа да, «өмір бұлағына» да жол жоқ. Осы санамен ақын «Сары орманға сіңіп барамын» деп күзгі тоғайға ұласатын өз болмысын білдіреді.

Мұндағы «сіңу» етістігі тек жойылуды ғана емес, сонымен қатар табиғатпен бірігу арқылы басқа формаға айналуы білдіреді: ажырасуды, уақытты және жоғалтуды сезінген адам «сары орманның» бір бөлігіне айналады. Осылайша, өлең бірінші шумақтағы сыртқы ландшафтқа оралады; бірақ бұл жолы ақын — ландшафтың көрермені емес, оның ішкі элементінің бірі. Құстың кеткен бағытына қараудан басталатын өлең адамның өзі сол сары пасторлық суреттің бір бөлігіне айналуымен аяқталады. Бұл трансформация ажырасудың тек пассивті күтумен ғана шектелмейтінін, адам өмірін қайта орналастыратын процесс екенін көрсетеді.

Бұл өлеңде көш жаңа ажырасу тақырыптары «ұшатын құстың» тікелей бейнесі арқылы емес, құс қалдырған бос орын, «құстың кеткен бағыты» және «құс кеткен жерден соғатын жел» арқылы құрылады. Осылайша, ажырасып көшіп бара жатқан құстан артта қалған адамның ішкі уақытына ауысады. Құс мотиві арқылы қалыптасқан бұл бағыт сезімі О. Тұржанның басқа құс өлеңдерінде де көрініс табады. Мысалы, «Құстай жалғанда» құстың қозғалысы тек бөлінудің ғана емес, тұтас өмірдің ағысының метафорасына айналады: «Заулай ұшып барады құстай жалған» деген жол уақыттың құс жылдамдығымен, тоқтаусыз ағынмен өтетінін білдіреді. Сондай-ақ «Аққулар сені алды да кетті бір жаққа». Бұл жолда «бір жақ» тіркесі енді тек көші-қон бағытын ғана емес, метафизикалық бөлінуді, өлімнен кейінгі кеңістікті білдіреді. Осылайша, «Құс кеткен жаққа қарайлап» өлеңіндегі бағыт-кеңістік құрылымы басқа өлеңдердегі уақыт және өлім өлшемімен кеңейетін поэтикалық өрістің өзегіне айналады.

2. Қайғы мен күрсіну

Оңайгүл Тұржанның құс тақырыбындағы өлеңдерінің ішінде «Құстардың күрсінгені секілді» мұң, күрсіну және мұңдылық — ең айқын бейнеленген мәтін. Өлеңнің бастапқы жолы сыртқы әлемдегі қарапайым метеорологиялық оқиғаны — желдің екпінін — ішкі әлемдегі терең эмоционалды тербеліспен байланыстырудан басталады:

Тереземнен үп-үп деп жел үрледі,

Құстардың күрсінгені секілденіп [25; 105].

Мұнда Тұржан желді сипаттау үшін «үп-үп» деген жұмсақ оноματοпоэтикалық өрнекті қолданады. Бұл дыбыс тек желдің тембрін ғана емес, сонымен қатар жараланған құстың тыныс алуының нәзік, нәзік дыбысын да еске түсіреді. Желдің «үрлеуі» немесе ақырын үрлеуі — әдетте, табиғаттың бейтарап қозғалысы. Дегенмен ақын оны «құстардың күрсінгеніне» теңеу арқылы эмоцияны тудыратын әлемге айналдырады. Осылайша, жел өз дыбысынан гөрі құстардың күрсінуін еліктейтін болмысқа айналады. Бұл Тұржанның лирикалық поэтикасында жиі кездесетін трансформация түрі: сыртқы әлем ішкі әлемнің табалдырығына айналады; табиғат адам жаны жаңғыратын кезеңге айналады.

«Күрсіну» — түрік тіліндегі «күру» етістігінің қазақша баламасы екен. Өлеңнің контекстінде бұл күрсіну — құстарға да, адамдарға да тән, сыртқы және ішкі әлемінің ортақ тынысы. Сондықтан өлеңнің негізгі лиризмі субъектінің өз қайғысын құстың қайғысымен байланыстыру арқылы білдіруінен туындайды. Мұнда меланхолия жеке тұлғадан асып түсіп, табиғаттың ұжымдық естелігімен бірігеді. Екінші шумақта Тұржан қайғы тақырыбын маусымдық контексте негіздейді:

Күз осы ғой –

жүректе әр сызды үрлеп,

Раушан гүл тұрмын дер мәнсіз гүлдеп... [25; 105].

«Күз осы ғой» тіркесі қабылдау мен мойынсұнуды қамтиды. Күз — жай ғана мезгіл емес, жанның баяу сөнетін ішкі уақыты. «Жүректе әр сызды үрлеп» жолындағы «үрлеу» етістігі бірінші шумақтағы желмен байланысты. Жел мұнда жүрекке тиіп, әрбір ауырсынуды қайта соғып, ауырсынуды еске түсіреді. Ақын ауырсынудың статикалық емес екенін, бірақ жел сияқты оның адам жанында қайта-қайта айналатынын көрсетеді.

«Раушан гүл тұрмын дер мәнсіз гүлдеп» деген жол — өлеңнің эмоционалды орталығының бірі. Раушан гүлі — дәстүрлі түрде сұлулықтың, махаббаттың және өміршеңдіктің символы. Алайда мұнда ол «мәнсіз» (мағынасыз, бос) деп сипатталады. Ақын өзін «раушан гүлмен» байланыстырады, бірақ бұл раушан гүлінің мағынасын жоғалтқан. Бұл трансформация қайғы тақырыбының тек сыртқы әлемде ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның ішкі болмысында да әрекет ететінін көрсетеді: эмоционалды контекст жойылғандықтан, гүлдің мағынасы жоғалды.

Үшінші шумақ қайғы мен жалғыздықтың бірігуін ашады:

*Төрт теректер лақтырып жапырағын,
Сексеуілдер жылардай әлсізбін деп [25; 105].*

Мұнда «төрт терек» табиғаттың биік, берік, айбынды элементі ретінде көрінеді, ал «лақтырып жапырағын» тіркесі оны тек маусымдық түсудің ғана емес, сонымен қатар ішкі күйзелістің символына айналдырады. Ағаштар — тіршіліктің үздіксіздігін білдіретін нысан, алайда олардың жапырақтарының түсуі сол үздіксіздіктің үзілген, циклдің бұзылған сәтін білдіреді.

Қозғалмай, қозғалмай тұратын сексеуіл мұнда «жылдардай әлсізбін деп» деген жолмен бейнеленген. Сексеуіл ағашы* — қазақ даласының төзімді, қатал климатына үйренген өсімдік; ол оңайлықпен сынбайды немесе майыспайды. Дегенмен ақын оны «әлсіз сезінетіндей жылайын деп тұрғандай» бейнеге айналдырады. Бұл түрлендіру символикалық түрде былай дейді: Тіпті төзімділер де қайғыға бой алдыра алады.

Бұл шумақ тіпті табиғаттың органикалық тіршілік иелерінің де меланхолияға ортақ екенін көрсету арқылы мұнның әмбебаптығын кеңейтеді. Төртінші шумақта мұң ішкі іздеуге, бостыққа үңілуге айналады:

*Бұлттары бір жазылып, бір бүктеліп,
Тұрып алса тарқамай түндіктеніп.
Қасыңнан елің көшіп кеткендей боп,
Жыр іздейсің жүректі үңгіп көріп [25; 105].*

Бұлттар «жазылып, содан кейін бұралып», көңіл-күйдің үзіліссіздігі мен тұрақсыздығын, конденсация мен шашыраудың арасындағы ауытқу мен ағынды білдіреді. «Түндіктеніп» (шатырдың орнына ұқсас жабық) тіркесі рухани әлемнің көлеңкелі шатыр сияқты ішке қарай жабық екенін көрсетеді. Бұл жабық кеңістік мұнды атмосфераны бейнелейді: тіпті аспан да ашылудан бас тартады.

«Қасыңнан елің көшіп кеткендей боп» деген жол — жалғыздық сезімін әлеуметтік метафора арқылы кеңейту. Жеке адам тұтас бір халық көшіп кеткеннен кейін бос қалған адам сияқты. Бұл жалғыздық — қарапайым жеке жалғыздық емес, экзистенциалды тастап кету. Бұл жағдайда ақын «жыр іздейсің жүректі үңгіп көріп» деп поэзиядан, ішкі қазбадан жұбаныш іздейді. Мұнда қайғы шығармашылық күшке ие болады: жүректі «үңгілеу» ауырсынуды тереңдету емес, оны түсінуге тырысу туралы.

Өлеңнің соңғы шумағы осы барлық эмоционалды көтеріліс пен құлдырауды үмітпен байланыстырады:

*Іздейсің,
жалғыз жолға ергендей боп,
Көзіңде тамшы жас боп мелмеңдейді от.
...Ал сосын көктем келсе, шалқисың бір,
Қасыңа елің көшіп келгендей боп [25; 105].*

Мұнда қайғы енді қирату емес, іздеу сапары. «Жалғыз жолға ергендей боп» деген тіркес жалғыздықтың тағдыр емес, бағыт екенін көрсетеді. Көз, яғни «мелмеңдейді от» (жыпылықтаған жарық, жалын) қайғы мен үміттің қоспасын білдіреді. Бұл жалын — адамның эмоционалдық төзімділігінің метафорасы.

Соңғы екі жол О. Тұржанның қайғыны түсінуінің ең тән аспектісін қорытындылайды: Қайғы уақытша; өйткені жыл мезгілі сияқты, ол да өзгереді.

*Сексеуіл - Орталық Азия даласындағы ең төзімді өсімдіктердің бірі. Тұржан оны «жылауға тым әлсіз» деп бейнелеуі қайғының табиғаттағы ең қатал тіршілік иелеріне де еніп кететінін көрсету үшін жасалған.

«Көктем келсе шалқисың бір» — көктем келгенде адам қайтадан гүлдейді, «елің қасына көшіп келгендей боп» — яғни, тастап кету сезімі қайтадан толықтық сезіміне жол береді. Кеткендер оралғандай, жалғыздық жоғалып кеткендей. Бұл трансформация ақынның қайғы тақырыбының ешқашан абсолютті қараңғылықпен байланысты емес екенін көрсетеді; керісінше, эмоция циклдік, маусымдық және өзгермелі құрылым ретінде елестетіледі.

3. Өлім және метафизикалық тасымалдау

Оңайгүл Тұржанның құс тақырыбындағы өлеңдерінің ішінде «Аққулар сені алды да кетті бір жаққа» өлім тақырыбын ең нәзік, эстетикалық және метафизикалық қабаттармен қарастыратын мәтін ретінде ерекшеленеді. Бұл өлең өлімді тек аяқталу ретінде ғана емес, сонымен қатар өтпелі кезең, «қабылдау» және «беру» әрекеті ретінде түсінуге негізделген. Түркі-қазақ мәдениетінде ақ құстың (аққу) тазалығы, қасиеттігі және жанымен байланысы жиі атап өтілген; ақ құс махаббаттың да, жанның да тасымалдаушысы болып саналған.* Тұржанның өлеңінде ақ құс бұл дәстүрлі функцияны заманауи метафизикалық сезімталдықпен қайта түсіндіреді. Өлеңнің бастапқы жолы өлім көрінісін тікелей сипаттаудың орнына, оған әсем қимылмен меңзейді:

Алаңсыз жүрген пәк күнде,

Аққулар сені алды да кетті бір жаққа [25; 117].

Мұндағы алғашқы назар аударарлық элемент — өлімнің «алаңсыз жүрген пәк күнмен» қатар қойылуы. «Пәк күн» («таза, бейкүнә күн») өлімнің келуімен қарама-қайшылық атмосферасын жасайды. Бұл қарама-қайшылық өлімді «апат» ретінде емес, қасиетті және бейкүнә күннің ішінен үнсіз кету ретінде көрсетеді. Өлім — үзіліс емес, уақыттың нәзік үзілуі.

Шынайы метафизикалық шоғырлану «Аққулар сені алды да кетті» тіркесінде көрінеді. Мұнда өлім — «қабылдау актісі»; ақ құстар өлгендерді күштеп жұлып алудың орнына, сыйлық сияқты ақырын қабылдайды. Сондықтан өлім зорлық-зомбылық пен жарақат арқылы емес, қасиетті жанасу арқылы қарастырылады. Өлімнің алып жүру актісіне айналуы ақ құстың қанатын жанның тасымалдаушысына айналдырады. «Бір жақ» әлемдегі нақты орын да, бағыт та емес; бұл барлық түсініксіздігімен ақыреттіктің поэтикалық атауы. Ақын өлімді тікелей атамайды; өйткені өлімге ат қою оның поэтикалық әсерін төмендетеді. Оның орнына ол «бір жақ» дейді; бұл оқырманға өлім орнын қиял арқылы құруға мүмкіндік береді. Осылайша, Тұржанның поэтикалық стратегиясы өлім қараңғылығын ақ кеңістікпен жабады. Өлеңнің кейінгі бөлімдері өлімнен кейін қалған бос орын, ешқашан оралмайтын дауыстың күрт жоғалуы және үнсіздік құрылымы туралы айтады:

Аяқ астынан дауыл боп соққан көктемдей,

Сен шерткен күйдің сазы енді — жетім кептердей [25; 117].

Мұнда екі негізгі бейне ерекше көрінеді. Бірі — «Дауыл боп соққан көктем», яғни өлімнің кенеттен келуін білдіреді, бірақ өмір циклінің элементі ретінде ұсынылады. Екіншісі — иесінен айырылған әуенді «жетім көгершінге» теңейтін «Жетім кептер» өрнегі. «Жетім көгершін» метафорасы өлімнен кейін қалатын дыбыстың — өнердің, естеліктің, эмоцияның — осалдығы мен жалғыздығын білдіреді. Дыбыс енді иесіне орала алмайтын болмыс сияқты. Бір кездері үміт пен қуанышты алып жүрген музыка енді «жетімге» айналды. Бұл өлімнің тек денені ғана емес, дауысты да жоятынын көрсетеді. Өлең өркендеген сайын жоғалту нақтыланатын драмалық сәтке жақындайды:

Тек

Тіл қатпай қалған домбыраң кенет шарт сынып,

Шашылып түсті шанағы [25; 117].

Қазақ мәдениетінде домбыра (домбыра) тек музыкалық аспап ғана емес, адам жанының дауысы болып саналады.† Сондықтан домбыраның үнсіз қалуы адамның үнсіз қалуымен тең. Өлімнің бейнеленген сәті домбыраның сынуы («кенеттен сынуы») арқылы бейнеленген.

* Ақ сұңқар (аққу) – түркі-қазақ мифологиясында киелі рухтың, әсіресе таза және күнәсіз рухтың тасымалдаушысы. Сондықтан ақ сұңқардың өлім көрінісінде қолданылуы өлімді «тазарту және асқақтату» әрекеті ретінде бейнелейді.

† Қазақ мәдениетінде домбыра тек музыкалық аспап ғана емес, сонымен қатар жанның сыртқы көрінісі болып саналады. Егер домбыра үнсіз қалса, адам үнсіз болып саналады. Сондықтан поэзиядағы домбыраның сынуы – өлімнің ең күшті символикалық көрінісінің бірі.

Бұл сыну екі жақты:

1. Дыбыс тоқтаған кезде марқұмның дауысы естілмейді.
2. Дене сынған кезде домбыраның денесі (шанағы) дене сияқты сынады.

Бұл медиация өлім мен сыну арасында күшті символикалық байланыс орнатады. Домбыраның сынуы тек заттың физикалық түрде ыдырауы ғана емес; ол адамның әлеммен байланысының үзілуін білдіреді. Өліммен сөз үзіледі, дауыс үнсіз қалады, дене сынады, ал естелік сынған аспаптан шыққан ағаш кесектері сияқты шашыраңқы болады.

Өлеңнің соңғы шумақтарында Тұржан бұл үзілісті тек сыртқы әлемдегі оқиға ретінде ғана емес, ақынның ішкі әлемінде болып жатқан күйзеліс ретінде бейнелейді.

*Шашылып келіп,
Жан дүниеме құлады,
жетім даусымен айтып та, айтпай жылады [25; 117].*

Мұнда домбыраның сынған бөліктері жаныма құлап түсуі («жан дүниеме құлады») өлімнен кейінгі ішкі күйзелісті білдіреді. Бөлшектердің физикалық құлауы жанда жаңғырық болады. «Жетім дауыс» деген мағынаны білдіретін «жетім дыбыс» домбыраның сынуынан шыққан дыбыс та, енді қайтып орала алмайтын марқұмның дауысы да. «Айтып та, айтпай жылады» деген тіркес жоқтаудың естілетін де, үнсіз де екенін көрсетеді: кейбір қайғы сөзбен айтылады; кейбір қайғы тереңірек, себебі оларды айту мүмкін емес. Өлеңнің ең әсерлі метафорасының бірі соңғы шумақта кездеседі:

*Мені ұстап қалды сол кезде,
Қырық уық боп көңілімнің қырық құрағы [25; 117].*

Қазақ киіз үйлерінде шатырдың төбесін құрайтын қырық ұйық (қырық шаш) төзімділікті, тәртіпті, орталықтылықты және бірлікті білдіреді*. Керісінше, қырық құрақ (қырық жамаулы бөлік) ыдырауды, жөндеуді, сынуды және қайта қосылуды білдіреді. Ақын өлімнен кейінгі рухани күйді сипаттау үшін осы екі элементті біріктіреді: Ішкі әлем күйреді (қырық құрақ). Бұл бөлшектенуді ішкі тірек нүктесі (қырық ұйық) біріктіреді. «Құрақ дегенім — жан дүниенің шыдамы!» (өлеңнің соңғы жолының бірі) жолы бұл символикалық құрылымды толықтырады. Өлімнен туындаған ішкі күйреу «төзімділік» ұғымымен теңестіріледі. Адам жаны сынады, бірақ ол сынған жерінен қайта қосылады. Бұл төзімділік кейде дәстүрлі мәдени белгілермен (отан, ұйқы, құрғақшылық), кейде жеке естеліктермен қамтамасыз етіледі.

Бұл тәсіл Тұржанның өлім тақырыбын тек пессимистік бос орын ретінде ғана емес, үзіліс пен төзімділік арасындағы шиеленіс арқылы қарастыратынын көрсетеді. Аққұстар өлілерді «бір жаққа» көтеріп жүргенде, артта қалған әлем әлі толық күйреген жоқ; ішкі қарсылық әлі де бар. Сондықтан өлең өлімнің сөзсіздігін ғана емес, сонымен қатар адамның осы сөзсіздік алдындағы рухани өмірін де сипаттайды.

4. Құдайлық дауыс және руханият

Онайгүл Тұржанның құс тақырыбындағы өлеңдерінің ішінде «Аллаға мадаққа айтқан құстар сынды» метафизикалық мағына саласы — кеңінен зерттелген мәтін.† Бұл өлеңде құс енді тек қайғының, көшудің немесе өлімнің символы ғана емес, ол — аспанға көтерілетін құдайлық дауыстың тасымалдаушысы, жаратылыстың әуезді естелігі және адам жанының дұғадағы көрінісі. Ақын құс бейнесін мұнда қасиетті қимылдың бір бөлігіне айналдырады.

Өлеңнің басындағы жолдар тұжырымдамалық және сезімдік бастаманы ұсынады:

*Анау қырдан көшетін құм аттанып,
Әуені естілетін шұбап барып.
Жер бетінде әлі де ән жоқ кезде,*

*Қырық ұйық және қырық құрақ бейнесі қазақ киіз үй сәулетіндегі тәртіп пен хаос немесе тұтастық пен бөлшектену арасындағы қарама-қайшылықты білдіреді. Тұржан бұл қарама-қайшылықты өлімнен кейінгі ақыл-ой күйін сипаттау үшін қолданады.

†Құстың дұға тасымалдаушы ретінде қолданылуы – ислам әдебиетінде, әсіресе сопылық мәтінде жиі кездесетін метафора. Мысалы, құс – жанның көкке көтерілуінің символы. Тұржан өлеңдері бұл дәстүр мен қазіргі заманғы сезімталдық арасында табиғи көпір жасайды.

Тастардың ән салғаны сияқтанып [25; 42].

Мұндағы бірінші назар аударарлық элемент — дыбыс көзі аспан немесе құстар ретінде емес, құмның қозғалысы және тастардың сайрауы ретінде беріледі. Бұл ақынның дыбыстың табиғатын тарихи-онтологиялық тұрғыдан қарастыратынын көрсетеді: дыбыс құстардан бұрын болған; әлемнің өзі ән болған.

«Жер бетінде әлі де ән жоқ кезде» деген жол әлем әлі үнсіз болған, яғни адам дауысы, мәдениеті және тілі пайда болғанға дейінгі космогониялық уақытты білдіреді. «Тастардың ән салғаны» тіпті жансыз заттар да жаратылыстың алғашқы ырғағымен бірге жүретін тыныштық пен толықтықтың қасиетті әлемін көрсетеді. Бұл ғарыштық кіріспе құстың дыбысын — ол пайда болғанға дейін — метафизикалық шеңберге орналастырады. Өлеңнің екінші шумағында дыбыс аспаннан шыға бастайды:

*Ақша бұлттай сағына құшқан шыңды,
Жүрегім сансыз сазды ұстар сынды.
Тоқсан түрлі тараптан ұшып келіп,
Аллаға мадақ айтқан құстар сынды* [25; 42].

Мұнда құстың құдайлық аспектісі бірнеше кезеңнен тұратын метафора тізбегі арқылы анықталады.

1) «*Ақша бұлттай сағынған құшқан шын*»

Тау мен бұлт — түркі-қазақ мәдениетіндегі киелі кеңістік. Тау аспанға жақындықты, бұлт құдайлық пен жердегі әлем арасындағы пердені білдіреді. «Сағынған құшқан» тіркесі тауды бұлтты аңсаған тіршілік иесі ретінде бейнелеу арқылы күшті бейнелеуді ұсынады.*

2) «*Жүрегім сансыз сазды ұстар сынды*».

Мұнда ақынның жүрегі шексіз әуендерге толы аспапқа айналады. Бұл ішкі музыкалық құс дауысының жанмен байланысын түсіндіреді: құс дауысы сырттан емес, іштен естіледі.

3) «*Тоқсан түрлі тараптан ұшып келіп*»

Құстар бір бағыттан емес, «тоқсан түрлі бағыттан» келеді. Бұл тіркес көптік пен әмбебаптықты білдіреді. Дұға — бір адамның емес, барлық тіршілік иелерінің ортақ бағыты.

4) *Өлеңнің өзегі: «Аллаға мадақ айтқан құстар сынды».*

Бұл жол құстың метафизикалық функциясын таза түрінде ашады:

Құс — дұға дауысы;

Құс — құдайлық мадақтың тасымалдаушысы;

Құс — жер мен аспан арасындағы делдал.

Бұл тәсіл ислам космологиясына да сәйкес келеді: көптеген дәстүрде құстың қанаты дұғалардың көтерілуімен бірге жүретін қозғалыс ретінде елестетіледі. Тұржанның жолы осы мәдени фонмен бірге құсты құдайлық дауыстың материалдық денесіне айналдырады. Сондықтан осы кезде құс «эмоцияны тасымалдайтын» фигура болудан қалады; ол қасиетті бейнеге айналады. Өлеңнің үшінші шумағы кеңістіктік метафора арқылы метафизикалық әлем мен жердегі әлем арасындағы қашықтықты кеңейтеді:

*Төбелер жатыр үнсіз сақ-қамалдай,
Тұр десең, қазір тұрып аттанардай.
Жер шарын шыр айналып желіп жүріп,
Біздің ауыл тұсына тоқтағандай* [25; 42].

Мұндағы «сақ-қамал» тіркесі тарих пен киеліліктің тоғысатын нүктесін білдіреді. Тау шыңдары үнсіз күзетшілер сияқты, дегенмен «тұр десең, қазір тұрып аттанардай» тіркесі осы күзетшілердің ықтимал қозғалысын білдіреді. Басқаша айтқанда, табиғат дұға актісіне қатысуға дайын. «Жер шарын шыр айналып желіп жүріп» деген жол құстың тек жергілікті тіршілік иесі емес, әлемді шарлайтын ғарыштық хабаршы екенін білдіреді. Мұндағы қозғалыс физикалық ұшуды емес, дұғаның жаһандық таралуын еске түсіреді.

*«Ақша бұлт» - қазақ поэзиясындағы пәктік пен аспан тазалығымен байланысты бейне. Бұлттың «тауға деген құштарлығы» қасиетті орын арасындағы метафизикалық тартымдылықты білдіреді.

«Біздің ауыл тұсына тоқтағандай» құдайлық дауыстың жеке адам ішіндегі шексіз айналымының жаңғырығын, ғаламның адамға тиюін білдіреді. Өлеңнің төртінші шумағында рухани жад ностальгиялық құрылымға ие болады:

*Жел соқпай, ит үрмеген түні барды,
Жусанның небір көркем һүрі барды.
Қып-қызыл сонау күнді айналып кеп,
Жер шары осы жерде тынығар-ды [25; 42].*

Бұл төрттікте уақыт баяулайды, әлем өз осі бойынша айналатын бір нүктеде «демалатын» біртұтас тұлға ретінде елестетіледі. Тұржан тіпті әлем демалатын «қасиетті тыныштық сәтін» жасайды. Бұл сәт жеке тұлғаның ішкі тыныштығымен теңестіріледі. Соңғы шумақта руханият әлеуметтік өлшемге ие болады:

*Ауылда еркіндіктің көш-күреңі,
Ойдың да жаңарады ескілері.
Азаттық деген сөздің әр әрібі,
Ән салып тұрғандай боп естіледі ауылда! [25; 42].*

Мұнда дұға тек жеке өрлеу ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік бостандық санасымен үйлеседі. «Азаттық» сөзінің «әр әріпі ән салып тұрғандай» сөзіне айналуы сөздің құс сияқты естілетінін, яғни бостандық құстың дыбысымен байланысты екенін білдіреді. Осылайша, өлең жеке метафизиканы әлеуметтік бостандық санасымен біріктіреді; құс осы екі әлем арасындағы көпір қызметін атқарады.

5. Уақыт пен өмірдің өткініші табиғаты

Оңайгүл Тұржанның құс тақырыбындағы өлеңдерінде уақыт пен өмір ағыны «Құстай жалған» өлеңінде айқын көрінеді. Бұл өлеңде құс тек көшуді немесе бөлінуді ғана емес, сонымен қатар уақыттың өзін де білдіреді. Ақынның негізгі байқауы мынау: өмір құс сияқты ұшады; оны ұстап алуға, тоқтатуға немесе еске түсіруге болмайды. Бұл өлеңде уақыттың немқұрайлылығы мен адамның нәзіктігі арасында күшті шиеленіс бар. Өлеңнің бірінші шумағында Тұржан уақыттың табиғатқа қалдырған ізін бейнелейтін драмалық көріністі орнатады:

*Кемелер жалт қараса аң-таң болып,
Күн сәулесі құлайды арқан болып.
Сосын, сәуле жатады теңіз-төрте,
Толқындардың уысында талқан болып [25; 79].*

Мұндағы бейнелеу уақытты жарық пен қозғалыс арқылы түсінуге мүмкіндік береді. «Күн сәулесі құлайды арқан болып» деген жол күн сәулесінің суға «арқан» сияқты түсуін білдіреді: жарық уақытты тік сызыққа айналдырады. Бұл сызық ағынды көрінетін және үзіліссіз етеді. «Толқындардың үйінде талқан болып» деген сөз жарықтың да толқындармен бөлшектенетінін білдіреді. Осылайша, уақыттың символы жарық табиғатпен бөлшектенеді — дәл адам өмірі сияқты.* Екінші шумақта адамзат пен табиғат арасындағы экзистенциалды байланыс қайта пайда болады:

*Тау тілін де білетін, төбе тілін,
Сен мені естимісің, көне түнім?
Қызғалдақтар қаптайды біле тұра,
Тұяқтарға тапталып өлетінін [25; 79].*

Мұнда «көне түн» («ескі түн») естелік те, уақыт жинақтау қызметін де атқарады. Ақын өткенмен, яғни «ескі түнмен» сөйлеседі, бірақ бұл әңгіме жауап күтпейтін, керісінше өмірмен есеп айырысатын монолог. Құс метафорасы бұл кезде әлі көрініс таппағанымен, өлеңнің уақыттық атмосферасы құстың ұшуына негіз дайындайтын бос сезім тудырады. Үшінші шумақта өлімнен бас тартамын өмірге деген құштарлық пайда болады:

*Жарық (сәуле) – қазақ поэтикалық дәстүріндегі даналықпен де, уақыт ағынымен де байланысты метафора. Жарықтың толқындардағы «талқан болуы» (үйреуі) уақыттың нәзік табиғатының көрінісі.

*Қыс келерін білесің, қайыңдар-ай,
Келер күн тағы шаттық дайындағай.
Біз де жайнап келеміз мына өмірге,
Өлім деген ұғымды мойындамай [25; 79].*

Мұндағы ауысу маңызды: адам өмірі қайтадан циклдік маусымдық үлгіде ұсынылған. «Қыс келерінді білесің» жолы өлімді хабарлайтын жазба сияқты; бірақ одан кейін келетін «шаттық дайындағы» үміт өлімнің салмағын жеңілдетеді. «Өлім деген ұғымды мойындамайды» тіркесі адамның өлім алдындағы ішкі қарсылығын білдіреді. Бұл қарсылық өлеңнің соңындағы құстың ұшуымен бейнеленеді. Төртінші шумақта Тұржан уақыттың өткіншілігін қатал ырғақпен белгілейді:

*Сүйеміз біз өмірді өліп-талып,
Қайта-қайта жанамыз сөніп барып.
Жер шарының мәніміз!
Бірақ кейде,
Жылаймыз біз!
Тек қана соны ұқпадық?! [25; 79].*

Мұнда адамзаттың өмірге деген құштарлығы, бірақ нәзік көзқарасы айқын көрінеді. «Өліп-талып сүйеміз» тіркесі бір мезгілде артықтық пен сарқылуды да білдіреді. Уақыттың циклдік сипаты «қайта-қайта жанамыз» жолында көрінеді: адамзат үнемі жанып, сөніп, қайтадан басталады. Соған қарамастан, «мәніміз» (біздің мағынамыз) жаһандық ауқымда кішкентай: адамзат әрі бағалы, әрі нәзік. Бұл парадокс құс метафорасының түпкілікті қабылдайтын семантикалық салмағының негізін құрайды. Өлеңнің соңғы шумағы, шарықтау шегі, құс бейнесінің уақыттың өзіне айналатын көрінісі.

*Атқан таңың ілезде түске айналған,
Өмір бұл — шапқан атқа ұқсай қалған.
Көз қимас сәттерімді ала қашып,
Заулай ұшып барады құстай жалған [25; 79].*

Мұнда құс жылдамдықты ұрлайтын тіршілік иесі ретінде ғана емес, сонымен қатар сәттерді ұстап алатын, өмірді алып жүретін және өмірді жіберіп алатын тіршілік иесі ретінде де ұсынылған. «Атқан таңның ішінде түске айналуы» уақыттың кенеттен жылдамдығын білдіреді; «Шапқан ат» метафорасы бұл жылдамдықтың басқарылмайтынын көрсетеді. Дегенмен нағыз анықтаушы сызық «Заулай ұшып барады құстай жалған».

Бұл тіркес уақыт құс сияқты ұшады деген емес, уақыттың өзі құс деген идеяны бекітеді. Құс — бағыты бар, бірақ баратын жері жоқ, тек ұшуы бар қозғалыс түрі. Адамдар бұл қозғалысқа ілесе алмайды. Уақыт бәрін алып кетеді; тіпті адамдар бағалайтын сәтті де құс қанатының астында жасырады. Сондықтан мұндағы құстың поэтикалық функциясын құс = уақыттың динамикалық формасы деп сипаттауға болады.*

Бұл кезеңде Тұржанның құс символизмі жекеліктен асып түседі; ол әмбебап онтологиялық санатқа айналады. Өлім туралы өлеңдерінде құс рухты алып жүрсе, бұл өлеңде құс уақытты алып жүреді. Осылайша, ақынның құс поэтикасындағы семантикалық өріс — айырылысу, қайғы, өлім, дұға, уақыт — тұтас символикалық құрылымды қалыптастыру үшін бір-бірімен байланысты.

Қорытынды

Оңайгүл Тұржанның құс тақырыбындағы өлеңдері қазіргі қазақ лирикасындағы құс бейнесінің өзгеруін айқын көрсететін ерекше поэтикалық әлемді ұсынады. Бұл мақалада қарастырылған бес өлең құстың жеке мағынасы жоқ екенін, керісінше, оның әр өлеңде қайта туып, жаңа мәнмәтінмен байытылған көп қабатты символикалық құрылымға ие екенін көрсетеді. Тұржанның құс поэтикасы кең таралған түркі-қазақ бейнелеу дәстүріне негізделгенімен, жеке сезімталдықпен қалыптасқан жаңа метафизикалық, психологиялық және экзистенциалдық өлшемге ие болады.

*Құсты уақытқа метафора ретінде қолдану классикалық түркі поэзиясында да, қазіргі қазақ поэзиясында да кең таралған үрдіс. Тұржан бұл дәстүрді жеке сезімталдықпен үйлестіреді, құсты уақыттың негізгі тасымалдаушысы етеді.

Бірінші өлең — «Құс кеткен жаққа қарайлап» өлеңі, құсты бөліну бағыты ретінде белгілейді. Құстың жүріп өткен бағыты сағыныш кеңістігін анықтайды; бөліну метафоралық жазықтықта қарастырылады, онда жоғалту бағытты санаға айналады. Мұнда құс, оралмайтын заттың өкілі ретінде, үнемі күтудің орталығына қойылады.

Екінші өлең — «Құстардың көргені секілді», құстың дауысын адамзаттың ішкі мұңымен байланыстырады. Желдің дыбысы құстың күрсінуіне тенеледі; осылайша табиғат адам сезімін білдіретін болмысқа айналады. Бұл өлеңде Тұржан жасаған атмосфера қайғы мен табиғат арасындағы өтімділікті көрсетеді: адам қайғысы құстың тынысында жаңғырық естіледі.

Үшінші өлең — «Аққулар сені алды да кетті бір жаққа», өлім тақырыбын ең талғампаз түрінде қарастырады. Ақ аққулар — өлімді «алып жүру әрекеті» ретінде ұсынатын метафизикалық делдал. Мұнда Тұржан құсты қасиетті елші және жанның жеңілдігін білдіретін бейне ретінде түсіндіреді. Домбыраның сынуы дене мен дауыстың тоқтауын білдіреді, өлімнің драмалық аспектісін тереңдетеді.

Төртінші өлең — «Аллаға мадаққа айтқан құстар сынды», құсты құдайлық дауыстың тасымалдаушысына айналдырады. Құстар — жаратылыстың әуезді жадын аспанға жеткізетін тіршілік иелері; дұға қанаттарының ырғағымен қозғалады. Тұржанның метафизикалық-поэтикалық тәсілі құстың жердегі шегарадан асып түсетін ғарыштық рөлі бар екенін көрсетеді.

Бесінші өлең — «Құстай жалған», уақыттың өткіншілігін құс метафорасымен байланыстырады. Мұнда құс — енді тек ұшатын тіршілік иесі емес, уақыттың өзі. Өмірдің жылдам ағымы, сәттердің қашуы, адам ілесе алмайтын қозғалыс «құстай жалған» жолында шоғырланған. Осылайша, Тұржанның құс символизмі уақыт онтологиясымен бірігеді.

– Осы бес өлеңді бірге оқу Тұржан поэзиясындағы құс бейнесінің бес негізгі экзистенциалды әлемге бөлінгенін көрсетеді:

– Кеңістік (ажырасу аспектісі) — Құс кететіннің, адасқанның және алыстап бара жатқанның бағытын анықтайды.

– Рухани тереңдік (қайғы мен күрсіну) — Құстың тынысы адам эмоциясына айналады.

– Метафизикалық медиация (өлім) — Құс — жанды алып жүретін делдал.

– Қасиетті дауыс (құдайлық мадақ) — Құс — аспанға бағытталған дұға күйі.

– Уақыт (өзгергіштік) — Құс өмір жылдамдығын анықтайды.

Бұл шеңберде Тұржан поэтикасындағы құс символы тек табиғат элементіне немесе дәстүрлі мотивке ғана емес, адамзаттың экзистенциалды тәжірибесін алып жүретін поэтикалық өзекке айналады. Әрбір өлеңде құс әртүрлі эмоционалды әлемді ашады; ол ақынның жеке дауысы мен мәдени жадтың ортақ бейнесі арасында байланыс орнатады. Демек, бұл өлеңдерде құс тек қана қанат қаққан тіршілік иесі ретінде емес, адамзаттың ішкі әлемін, метафизикалық бағытын, уақытты қабылдауын және қоғамдық санасын алып жүретін көп қырлы символ ретінде көрінеді.

Бұл мақалада Оңайгүл Тұржанның құстар поэтикасы қазіргі заманғы қазақ поэзиясының жалғасы және жаңаруы екенін көрсетеді. Оның өлеңдерінде құс бейнесі адамзаттың өмір, өлім, уақыт және қасиеттілік туралы барлық сұрағын қанатында көтереді. О. Тұржанның құстары тек аспанда ғана емес, сонымен қатар адам жадында, жанында және тілінде де ұша береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Moran B. Edebiyat kuramları ve eleştirisi / B. Moran. — İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- 2 Тұржан О. Шерқала / О. Тұржан. — Алматы: Қазақстан, 1998.
- 3 Karakaş R. Modern Kazak şiirinde metafizik duyarlık / R. Karakaş // Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. — 2019. — Vol. 19, № 2. — P. 55–78. DOI: 10.32444/tudid.663111
- 4 Байтұрсынов А. Ақжол / А. Байтұрсынов. — Алматы: Жалын, 1991.
- 5 Köprülü F. Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar / F. Köprülü. — Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1986.
- 6 Azap S. Kurtlar ve Mankurtlar [Electronic resource] / S. Azap. — Access mode: <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/article/155647>
- 7 Abiş Kekilbayuli'nin Küy Hikâyesi ve İlk Mankurtlar [Electronic resource]. — Access mode: http://www.turukdergisi.com/Makaleler/2013579076_14%20Prof.Dr.O.s%C3%B6ylemez-%C3%96.F.Ate%C5%9F%2052-66.pdf
- 8 Қазақ әдебиетінің тарихы. — Астана: Фолиант, 2005. — 10 т.

- 9 Zühra'nin Yolculuğu: Abiş Kekilbayev'in «Kir Evi» Hikâyesinde Toplumsal Cinsiyet, Doğa ve Mekân İlişkisi [Electronic resource]. — Access mode: http://www.turukdergisi.com/Makaleler/1361310132_12.%20Prof.%20Dr.%20O.Soylemez-%C3%96.F.Ate%C5%9F-S.Ba%C5%9F%C4%B1mo%C4%9Flu%2061-79.pdf
- 10 Kırgız Destanlarında Benzetme Unsuru Olarak Hayvanlar: Eşimkul ve Zuura Destanı Örneği [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/68190/879482>
- 11 Edebiyat Kavramı / ed. N.K. Sevil. — İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- 12 Göstergebilim ilkeleri / trans. B. Vardar. — Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- 13 Mekânın poetikası / trans. A. Tümertekin. — İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- 14 Lakoff G. Metaforlar: Hayat, anlam ve dil / G. Lakoff, M. Johnson; trans. G.Y. Demir. — İstanbul: Lingua, 2022. — 83 p.
- 15 Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 40 p.
- 16 Kaplan E.K. Gaston Bachelard's Philosophy of Imagination: An Introduction / E.K. Kaplan // Philosophy and Phenomenological Research. — 1972. — Vol. 33, No. 1. — P. 1–24. DOI: 10.2307/2106717
- 17 Cassirer E. Sembolik Formlar Felsefesi: Dil. 1 / E. Cassirer; trans. M. Köktürk. — Ankara: Hece Yayınları, 2005. — 670 p.
- 18 Eliade M. Şamanizm: Arkaik tekniklerin bütünlüğü / M. Eliade; trans. İ. Birkan. — Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- 19 Esin E. İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş / E. Esin. — İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978. — 360 p.
- 20 Sever M. Türk Mitolojisinde kuşlar / M. Sever // Milli Folklor. — 1999. — Vol. 11, № 42. — P. 83–88.
- 21 Erkoç H.İ. Türk Mitlerindeki Motifler (VI. — VIII. Yüzyıllar) / H.İ. Erkoç // Journal of Old Turkic Studies. — 2017. — Vol. 1, № 1. — P. 36–75.
- 22 Әуезов М. Әдебиет тарихы / М. Әуезов. — Алматы: Ана тілі, 1991. — 239 б.
- 23 Jung C.G. İnsan ve sembolleri / C.G. Jung; trans. H.M. İlgün. — İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016. — 321 p.
- 24 Ricœur P. The Rule of Metaphor: The Creation of Meaning in Language / P. Ricœur. — London: Routledge & Kegan Paul, 1978. — 384 p.
- 25 Тұржан О. Ағаштар үнсіз өседі. Жыр жинағы / О. Тұржан. — Астана: Регист-СТ Полиграф, 2023. — 243 б.

О. Сойлемез

Символика птиц в поэзии Оңайгүл Тұржан

В данной статье комплексно рассматриваются поэтические, мифопоэтические и психологические аспекты символики птицы в творчестве Оңайгүл Тұржан — одной из самобытных и ярких фигур современной казахской поэзии. В традиционной тюркской культурной системе образ птицы издавна связан с такими понятиями, как свобода, духовная чистота, судьба, бренность бытия, а также с представлениями о соотношении души и тела. Однако в современной лирике данный образ приобретает новые семантические оттенки, раскрываясь через индивидуальное художественное сознание автора. Поэзия Оңайгүл Тұржан представляет собой выразительный пример подобной трансформации, где традиционный символ наполняется новым философско-эстетическим содержанием. В поэтическом мире Тұржан птица выступает не только как элемент природного пространства, но и как многослойный художественный символ, концентрирующий в себе человеческие чувства, переживания одиночества и тоски, динамику времени, темы разлуки и утраты, трагизм ухода, метафизическое измерение бытия, внутреннюю хрупкость личности и духовный поиск. Такие ключевые понятия, как надежда, смерть, тоска, дух, время и экзистенциальное переживание, в ее лирике органично воплощаются через образ птицы и формируют целостную поэтическую концепцию. В качестве основного корпуса исследования были выбраны стихотворения, в которых мотив птицы играет концептуально значимую роль: «Құс кеткен жакқа қарайлап», «Құстардың күрсінгені секілденіп», «Аққулар сені алды да кетті бір жакқа», «Аллаға мадақ айтқан құстар сынды», «Құстай жалған». Анализ данных текстов осуществлялся с использованием методов содержательного анализа, близкого чтения (close reading) и символической интерпретации. Проведённое исследование показало, что в каждом из стихотворений образ птицы раскрывает различные семантические поля — разлуку, меланхолию, смерть, сакральность, мимолетность времени, — однако в совокупности эти значения образуют внутренне согласованную художественную систему. В результате сделан вывод о том, что Оңайгүл Тұржан трансформирует образ птицы в сложный многослойный мир смыслов, питаемый коллективной культурной памятью, тюркской мифопоэтической традицией, исламской метафизикой и современной индивидуальной чувствительностью. Таким образом, символика птицы в ее поэзии может рассматриваться как значимое художественное явление в контексте современной казахской лирики.

Ключевые слова: Оңайгүл Тұржан, символика птиц, современная казахская поэзия, мифопоэтические образы, лиризм.

O. Söylemez

Bird symbolism in the poetry of Onaigul Turzhan

This article examines the poetic, mythopoetic, and psychological dimensions of bird symbolism in the poetry of Onaigul Turzhan, one of the distinctive voices of contemporary Kazakh literature. In Turkic cultural tradition, the image of the bird has long been associated with such concepts as freedom, spiritual purity, destiny, the transience of life, and the relationship between soul and body. In modern lyric poetry, however, this traditional image acquires new semantic layers through individual artistic perception. Turzhan's poetry offers a remarkable example of this transformation by expanding the symbolic potential of the bird image and integrating it into a highly original poetic system. In Turzhan's poetic world, the bird appears not merely as an element of nature but as a multilayered symbol that embodies human emotional experience, the flow of time, themes of migration and separation, the tragic dimension of loss, death and metaphysical transition, inner fragility, and spiritual quest. Concepts such as longing, loneliness, hope, death, spirit, and temporality are condensed in the image of the bird and elevated to the level of a comprehensive poetic concept. The study focuses on a selected corpus of poems centered on the bird motif, including "Looking Toward the Direction Where the Bird Has Gone," "As If the Birds Were Sighing," "The Swans Took You Away to Another Place," "Like Birds Praising Allah," and "Life Fleeting Like a Bird." These texts are analyzed through qualitative content analysis, close reading, and symbolic interpretation. The analysis demonstrates that although the bird image unfolds across different semantic fields in each poem—such as separation, melancholy, death, sacred transcendence, and the fleeting nature of time—these meanings form a coherent and consistent symbolic system within the poet's overall aesthetic vision. The findings reveal that Turzhan transforms the image of the bird into a complex world of meanings nourished by cultural collective memory, Turkic mythopoetic heritage, Islamic metaphysical thought, and modern individual sensibility. In this respect, bird symbolism in her poetry can be considered a significant artistic phenomenon within contemporary Kazakh lyric poetry, contributing both to the continuity of cultural tradition and to its creative reinterpretation in modern literary discourse.

Keywords: Onaigul Turzhan, bird symbolism, modern Kazakh poetry, mythopoetic images, lyricism.

References

- 1 Moran, B. (2004). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi* [Literary theories and criticism]. İstanbul: İletişim Yayınları [in Turkish].
- 2 Turzhan, O. (1998). *Sherqala* [Sherkala]. Almaty: Qazaqstan [in Kazakh].
- 3 Karakaş, R. (2019). Modern Kazak şiirinde metafizik duyarlık [Metaphysical sensitivity in modern Kazakh poetry]. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi — Journal of Turkish World Studies*, 19 (2), 55–78. 10.32444/tudid.663111 [in Turkish].
- 4 Baitursynov, A. (1991). *Aqzhol* [Akzhol]. Almaty: Zhalyn [in Kazakh].
- 5 Köprülü, F. (1986). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* [The first mystics in Turkish literature]. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı [in Turkish].
- 6 Azap, S. (n.d.). Kurtlar ve Mankurtlar [Wolves and Mankurts]. *dergipark.org.tr*. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/article/155647> [in Turkish].
- 7 Turuk Dergisi. (2013). Abiş Kekilbayuli'nin Küy Hikâyesi ve İlk Mankurtlar [Abish Kekilbayuli's Story of Kuy and the First Mankurts]. *turukdergisi.com*. Retrieved from http://www.turukdergisi.com/Makaleler/2013579076_14%20Prof.Dr.O.s%C3%B6ylemez-%C3%96.F.Ate%C5%9F%2052-66.pdf [in Turkish].
- 8 (2005). *Qazaq adabietinin tarikhı* [History of Kazakh literature]. Vol. 10. Astana: Foliant [in Kazakh].
- 9 Turuk Dergisi. (n.d.). Zühra'nın Yolculuğu: Abiş Kekilbayev'in «Kir Evi» Hikâyesinde Toplumsal Cinsiyet, Doğa ve Mekân İlişkisi [Zuhra's Journey: The Relationship between Gender, Nature and Space in Abish Kekilbayev's "Kir Evi" Story]. *turukdergisi.com*. Retrieved from http://www.turukdergisi.com/Makaleler/1361310132_12.%20Prof.%20Dr.%20O.Soylemez-%C3%96.F.Ate%C5%9F-S.Ba%C5%9F%C4%B1mo%C4%9Flu%2061-79.pdf [in Turkish].
- 10 Itobiad. (n.d.). Kırgız Destanlarında Benzetme Unsuru Olarak Hayvanlar: Eşimkul ve Zuura Destanı Örneği [Animals as Elements of Simile in Kyrgyz Epics: The Case of Eshimkul and Zuura Epic]. *itobiad.com*. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/68190/879482> [in Turkish].
- 11 Sevil, N.K. (Ed.). (2015). *Edebiyat Kavramı* [The Concept of Literature]. İstanbul: Sel Yayıncılık [in Turkish].
- 12 Vardar, B. (Trans.). (1979). *Göstergebilim ilkeleri* [Principles of semiotics]. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları [in Turkish].
- 13 Tümertekin, A. (Trans.). (2013). *Mekânın poetikası* [The poetics of space]. İstanbul: İthaki Yayınları [in Turkish].
- 14 Demir, G.Y. (Trans.). (2022). *Metaforlar: Hayat, anlam ve dil* [Metaphors: Life, meaning and language]. İstanbul: Lingua [in Turkish].
- 15 Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

- 16 Kaplan, E.K. (1972). Gaston Bachelard's Philosophy of Imagination: An Introduction. *Philosophy and Phenomenological Research*, 33 (1), 1–24. 10.2307/2106717.
- 17 Köktürk, M. (Trans.). (2005). *Sembolik Formlar Felsefesi: Dil. 1* [Philosophy of Symbolic Forms: Language. 1]. Ankara: Hece Yayınları [in Turkish].
- 18 Birkan, İ. (Trans.). (1999). *Şamanizm: Arkaik tekniklerin bütünlüğü* [Shamanism: Archaic techniques of ecstasy]. Ankara: İmge Kitabevi [in Turkish].
- 19 Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş* [Turkish cultural history before Islam and introduction to Islam]. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası [in Turkish].
- 20 Sever, M. (1999). Türk Mitolojisinde kuşlar [Birds in Turkish mythology]. *Milli Folklor — National Folklore*, 11 (42), 83–88 [in Turkish].
- 21 Erkoç, H.İ. (2017). Türk Mitlerindeki Motifler (VI. — VIII. Yüzyıllar) [Motifs in Turkish Myths (6th–8th Centuries)]. *Journal of Old Turkic Studies — Journal of Old Turkic Studies*, 1 (1), 36–75 [in Turkish].
- 22 Auezov, M. (1991). *Adebiyat tarikhı* [History of literature]. Almaty: Ana tili [in Kazakh].
- 23 İlgün, H.M. (Trans.). (2016). *İnsan ve sembolleri* [Man and his symbols]. İstanbul: Kabalcı Yayınları [in Turkish].
- 24 Ricœur, P. (1978). *The Rule of Metaphor: The Creation of Meaning in Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- 25 Turzhan, O. (2023). *Agashtar unsiz osedi. Zhyr zhinagy* [Trees grow silently. Collection of poems]. Astana: Regis-ST Poligraf [in Kazakh].

Information about the author

Orhan Söylemez — Professor, Head of the Department of Contemporary Turkic Dialects and Literatures, Faculty of Humanities and Social Sciences, Kastamonu University, Kastamonu, Turkey. E-mail: soylemezo@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>